

Sofia Albertina kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk karakteristik och bedömning

KARL JOHAN KEMBER, 2015-06-26

jais
arkitekter

Svenska kyrkan
LUNDS STIFT

—

Sofia Albertina kyrka

Landskrona församling, Rönnebergs kontrakt, Lunds stift

Landskrona socken, Citadellstaden 1:8, Landskrona kommun, Skåne län, Skåne

Beskrivning och historik

Kyrkomiljön

Landskrona fick sina stadsrättigheter 1413 av Kalmarunionens kung Erik av Pommern, i syfte att skapa en köpmannastad som kunde konkurrera med Hansans handelsvälde. 1410 grundade han ett karmeliterkloster i staden, och 1424 stod kyrkan S:t Johannes Baptistae färdigbyggd. Den var en treskeppig tegelbasilika med polygonalt kor i baltisk gotik, som låg där Stadsparken ligger idag. Kyrkans läge och utbredning har 2012 återskapats med en granitmur, samtidigt som ett nedsänkt, grönt rum formats i parken.

Trots unionssatsningen togs staden snart över av Hansan, som brände ner den 1428. Under 1500-talet omvandlades därför staden på Kristian III:s initiativ till en stadsfästning med citadell och en befästningsmur runt hela den dåtida staden. Det känsliga militära läget gjorde att staden fortsatte att drabbas hårt av olika dansk- svenska uppgörelser ända fram tills freden 1679. Under en kort tid därefter var tanken, att göra Landskrona till Skånes huvudstad, och en stadsplan för en idealstad togs fram av Erik Dahlberg. Denna förlorade snabbt sin aktualitet, då Karl XI istället beslöt att satsa på nya kavalleriregementen. Efter nederlaget i det nordiska kriget 1700-1721 väcktes förnyade krav på en ökad befästning, med ett förstärkt citadell, en fästning på ön Gråen och däremellan en skyddad hamn. En konsekvens av detta blev att den civila staden var tvungen att flyttas för att kunna inneslutas bakom det nya fästningsverket. Medeltidsstaden och den gotiska kyrkan revs därför ner och längre söderut planerades för en rutnätsindelad stad med breda gator och rätlinjiga kvarter. Överintendenten och arkitekten Carl Hårleman anlätades för att rita Adolf Fredriks Kasern (idag Landskrona Museum), liksom kyrkan Sofia Albertina, som lades på bästa plats i det nya området. Hårleman var dessutom, liksom flera andra arkitekter, inblandad i den nya stadsplanen.

I planerna för den *Nya staden* dominerade kyrkan västra sidan av som kallades Östra torget. Hårleman tänkte sig kyrkogården som en park, avskild med en mur mot omgivningen. Det havsnära läget gjorde byggandet svårt, och projektet med Nya staden avbröts år 1805. En ny stadsplan togs fram där muren ersattes av träd, och kyrkan kom att ligga öppet istället för inom kvartersstrukturen. Under 1860-talet lades en kanal norr om kyrkan igen, vilket medförde att parkrummet kring kyrkan vidgades. Det

gestaltades med grusgångar och rader av lindar. 1951 lades parken om och fick dagens utseende, en förenklad variant av Hårlemans ursprungliga gestaltning.

Under 1800-talets början stagnerade staden, för att börja växa igen under seklets andra hälft. När vallarna revs på 1880-talet kunde nya kvarter ta plats utanför den gamla stadskärnan. Sekelskiftet 1800-1900 innebar en ny blomstringstid för Landskrona, då dess industriella epok inleddes. Under tiden fram till första världskriget byggdes en mängd paradbyggnader, men efter freden drabbades bl.a. Thulinverket och Öresundsvarvet av lågkonjunkturen. Varvet lades ner 1981 med stor arbetslöshet som följd. Under senare tid har stadens utveckling på nytt vänt uppåt, bl.a. tack vare en förnyad tillverkningsindustri, ett förbättrat serviceutbud och goda pendlingsmöjligheter.

Beskrivning

Sofia Albertina kyrka ligger i sydvästra delen av staden, granne med torget Jönsaplan. Nordväst om kyrkan märks Landskrona Stadshus, ritat 1976 av Inge Stoltz och Sten Samuelsson, med fasader av guldglänsande aluminiumplåt. Framför stadshuset finns en hamnbassäng mot Ventrafikens förra terminal. Den ritades 1960 i modernistisk stil av Aina Berggren, en av få kvinnor vid denna tid med egen arkitektbyrå. Färjetrafiken är idag flyttad och terminalen används av olika föreningar i väntan på sitt slutliga öde. Jönsaplan avskiljs från kyrkan genom en trädkantad, grässatt halvcirkel, som fungerar som en förplats till kyrkan på andra sidan av den kullerstenssatta Kungsgatan. Kyrkotomten, den s.k. Kyrkparken, genomkorsas av grusade gångar och rader med lindar. Tomten omges av gator kantade av en varierad bostadsbebyggelse, huvudsakligen från 1900-talet. Söder om kyrkan har man brutit kvartersstrukturen genom att ersätta bilgatan med en gc- väg. Något kvarter bort från Kyrkparken finns flera 1700-talsbyggnader i sten, t.ex. Gamla kassan som byggdes 1754 för fortifikationsförvaltningen.

Sofia Albertina kyrka ligger inom Riksintresse för kulturmiljövården Landskrona [M26] och Riksintresse för kust och skärgård Kustzonen. Landskrona är även utpekad som en särskilt värdefull kulturmiljö av Länsstyrelsen.

Kyrkobyggnaden

Uppdraget att rita Sofia Albertina kyrka gick till Carl Hårleman (1700-1753). Han var frihetstidens ledande arkitekt, överintendent och den som främst påverkade de samtida arkitekturströmningarna i Sverige. I Hårlemans meritlista, som var begränsad men med uteslutande prestigefulla verk, finns färdigställandet av Stockholms slott, liksom flera ambitiösa slotts- och kyrkoarbeten, både restaurerings- och nybyggnadsprojekt. Bland Hårlemans byggnader i Skåne finns Öveds klosterkyrka i utpräglad rokoko och den mer monumentala Sofia Albertina i stram barockklassicism.

Hårleman gav kyrkan en latinsk korsplan med enskeppigt långhus och breda korsarmar. Koret fick sidoutbyggnader för sakristia och förråd och avslutades av en absid. Västfasaden gestaltades med en frontonkrönt mittrisalit, på ömse sidor flankerad av torn med lökkupolformade takhuvar. Det första förslaget bearbetades något, så att kyrkan blev större i både höjd och bredd, innan det godkändes av Adolf Fredrik 1750. Hans dotter kom därefter att ge namn åt kyrkan.

Grundläggningen påbörjades 1754, men kyrkan kom inte att invigas förrän 1788. Exteriören var helt klar först 1816, alltså långt efter Hårlemans död. Ett skäl till det utdragna förloppet var att byggherren Fortifikationen prioriterade befästningarna framför kyrkan. Andra anledningar var att kyrkomarken var svårt vattensjuk, vilket gjorde bygget tekniskt komplicerat, liksom den tidvisa bristen på sandsten. Redan 1789 tvingades man reparera och förstärka koppartaket, och 1801-1804 ersattes det av en kraftigare kopparplåt som bättre stod emot fukt och blåst. Tornen blev klara 1816 genom att fortifikationsofficer Per Södermark modifierat Hårlemans ritningar. Han tog bort tornens tresidiga gavelrösten, ersatte lökkupolerna med enklare huvar och lade till en förbindelsegång mellan tornen. Fasaddekoren reducerades betydligt; bl.a. förenklades tornurens utformning, och den rikt smyckade vapenskölden på tympanon utgick. 1819 tillkom korsarmarnas läktare och 1831 dagens orgelläktare, som ersatte en äldre från 1759. 1831-36 fick kyrkan stora delar av sin nuvarande inredning med bl.a. orgelfasad och predikstol efter arkitekten Carl Gustaf Blom Carlssons ritningar.

1858-75 görs reparationer av yttertaket i olika omgångar. 1862 restaureras kyrkan invändigt; väggar och valv putslagas, snickerierna ommålas, nya fönster med gjutjärnsbågar sätts in och under orgelläktaren byggs en skiljevägg mot tornets vapenhus.

1883-1884 görs en istandsättning av den danske arkitekten Ove Petersen som helt förändrar kyrkorummet. All puts förnyas och väggar och valv dekormålas av målaren Svante Thulin. Lisenerna omgestaltas till pilastrar med kapital och en gesims mellan valv och väggytor. Det mittersta korfönstret sätts igen, altarpupsatsen byts ut, läktarna i korsarmarna utvidgas, golvet beläggs med tegel och en öppen bänkinredning sätts in.

1934-35 repareras koppartaken på nytt. Tornens takstomme byggs i stora delar om, förstärks med järnbalkar och får ny koppartäckning. 1939 omgestaltas koret på förslag av Salomon Sörensen med ett nytt, förstorat korgolv och en trappa av kalksten.

1949 renoveras kyrkan under byggmästaren Karl Rothmans ledning. Fönstren byts ut och får nya omfattningar, väggar och valv putslagas och tornet får nytt kalkstensgolv. 1948-60 görs en renovering efter Eiler Graebes ritningar. Korsarmarnas läktare underbyggs med vindfång och förråd och orgelläktaren utvidgas. På Graebes och konstnären

Martin Emonds förslag målas Thulins väggdekorer över. Långhuset och korsarmarna avfärgas i gråvitt och absiden i gråblått. Under fönstren sätts stentavlor med förgyllda bibelcitater. Sidoutbyggnaderna får nya ytterdörrar och yttertrappor av granit och yttertakets repareras. Flera inventarier restaureras och bänkarna ommålas i gråvitt.

1966 inrättas ett tornkapell i södra tornets bottenvåning.

1976-81 renoveras kyrkan på nytt efter Lennart Strömbecks anvisningar. Läktarunderbyggnaderna görs om med förråd och toaletter, bänkkvarterens trägolv och gångarnas cementmosaik ersätts av enhetlig kalksten och flera snickerier, däribland bänkarna, ommålas i en bruten vit färg. Väggarna tvättas och stryks med vit alkydfärg.

1999-2001 renoveras exteriören efter Jacobsson och Widmarks handlingar. Fasaderna tvättas, lösa stenar omfogas och smidet ommålas. Delar av korets, södra tvärskeppets och södra långhusets tak läggs om efter stormskador och avvattningen repareras. De fyra främsta bänkraderna tas bort och ersätts av stolar för en ökad flexibilitet.

2005-2006 görs de senaste takarbetena, då koppertaket läckte med stora fukt- och rötskador, svamp- och mögelangrepp som följd. Rötangripna takstolar lagades eller utbyttes, och på stora takytor utskiftades skadad kopparplåt mot ny.

2012 förbättras och förstärks kyrkorummets belysning på förslag av Leif Göthberg, Arkitektur& Byggnadsvård i Kumla AB.

Exteriör

Kyrkobyggnaden [1] har en latinsk korsplan med enskeppigt långhus och symmetriska korsarmar i norr och söder. I öster finns ett kor med absidial avslutning, och i korets hörn mot tvärskeppen sidoutbyggnader för förråd och sakristia. I väster finns ett brett dubbeltorn. Olika källarutrymmen nås invändigt genom en dörr muren mellan kor och sakristia och via norra tornet. Exteriören kombinerar en stram barockklassicism i volym och murverk med vissa rokokoinfluerade inslag i t.ex. kartuscher.

Kyrkans fasader är uppförda av gulrött tegel från Kronans tegelbruk i Glumslöv. Socklarna består av sandsten från Höör med bakmurning av tegel. Omfattningar och dekorationer är av sandsten från Hittarp, Öved och Gotland. Murarna indelas av pilastrar och lisener, som sammanbinds genom gördel- och takgesimser, som följer med runt hela byggnaden. Exteriören är i övrigt sparsamt dekorerad med sandstenslistverk och försänkta fält mellan lisenerna. Korsarmarnas gavlar avslutas av frontoner. Ovan de södra- och norra portalerna finns varsin ornamentskartusch och en stentavla med förgylld text. Tornets mitttrisalit avslutas med en fronton, prydd med en texttavla

och krönt av ett kopparkors. Istället för texttavla finns ett fönster ovan västportalen.

Kyrkan har totalt sex ingångar; de tre portalerna mot kyrkorummet, dörrar till sidoutbyggnaderna och en handikappentré genom norra tornet. Portalerna inramas av sandstenslistverk. Västportalens pilastrar bär ett tympanonfält med en vapentavla. De tre portarna är raktäckta med gråsvart målade spegeldörrar av helfransk typ. Ovanför dessa finns raka resp. segmentformade överljus med radiella spröjsverk. Övriga dörrar är rakslutna spegeldörrar med utvändig paneltäckning i fiskbensmönster. Ingångarna nås genom yttertrappor i granit och kalksten. Handikappentrén är i marknivå.

[1]: Kyrkan mot norr

Kyrkan belyses av höga, rundbågiga och brunmålade fönster, uppbyggda av gjutjärnsbågar infästa till kraftigare tvärposter och dubbla mittposter. Tio av dessa är försedda med blyinfattade glasmålningar samt utvändiga skyddsglas. Därutöver finns några raktäckta fönsteröppningar till tornet, orgelläktaren, källaren och sidoutbyggnaderna. I båda tornen finns i alla väderstreck rundbågiga ljudöppningar med ljudluckor av trä, utvändigt klädda med svartmålade fiskbenspanel.

Kyrkorummet täcks av ett stort korstak, liksom de klockformade tornhuvorna och sidoutbyggnadernas tälttak täckta med kopparplåt på bräddtäckning. Plåtarna är lagda i skivor med olika inbördes förskjutning och är åtgärdade vid många tillfällen. Tornhuvorna avslutas av lanterniner, som har ljudöppningar i alla väderstreck och är krönte av klot och kors. I huvornas nederkant finns urtavlor halvt nedsänkta i taklisten.

Interiör

Kyrkans västparti och torn

Från västporten kommer man in i vapenhuset, som bildas av utrymmet mellan tornen. Det har golv av röda- och gråa kalkstensplattor, putsade och ljust målade väggar och ett fältindelad innertak, som motsvarar undersidan på orgelläktaren. Taket bärs upp av pilastrar, som står på höga sandstenspostament längs väggarna. Mot norr är rummet kopplat till norra torntrapphuset, och i söder mot ”Tornets kapell” genom stickbågiga dörrar med fransk indelning. Ovan dörrarna finns varsin blinderad rund nisch. I östväggen finns tre vitmålade, raktäckta dörrar med fransk indelning mot långhuset. Den mittersta är högre och har ett profilerat överstycke.

”Tornets kapell” har kalkstengolv och putsade väggar och valv. I söder finns en blåmålad altarnisch och i öster ett fönster med en glasmålning, som föreställer livets träd. Från kapellet leder en spiraltrappa vidare upp i södra tornet. På dess andra våning finns ett förberedelserum för organist och kör bakom en nyare, rundbågig dörr. Det tredje planet är oinrett med tegelgolv, kalkade väggar och valv bakom en fyllningsdörr. Vid spiraltrappans slut finns en uppgång till nedre tornvinden, där tornurets urverk står. En trätrappa leder vidare till övre tornvinden och klockvåningen.

Norra tornet är utformat som ett trapptorn, vars kalkstenstrappor löper längs ytterväggarna kring ett öppet schakt. Väggarna är vitkalkade och belyses av rektangulära fönster. Från andra våningen leder en rak trappa vidare till orgelläktaren. Torntrappan går vidare upp till nedre tornvinden, som är förbunden med långhusvinden och förbindelsegången mellan de båda tornen. En trätrappa leder vidare till övre tornvinden och klockvåningen med klockspelet. Båda tornbjälklagen är förstärkta med metallprofiler vid balkupplagen. Under de översta bjälklagen finns dragstag som håller ihop murarna. Taklagen är öppna upp inock med sparrar och bindbjälkar, vars laster förs ner till murkrönen. Från bjälkarna går stolpar som bär upp lanterninstommen. Taklaget är öppet tillnock och består av sparrar, hanband och remstycken som ligger på murkrönen. Nederst finns korsande bjälkar i två nivåer, som förbinds med bockben till hanband och remstycken. Lanterninens stomme fortsätter uppåt från hanbanden.

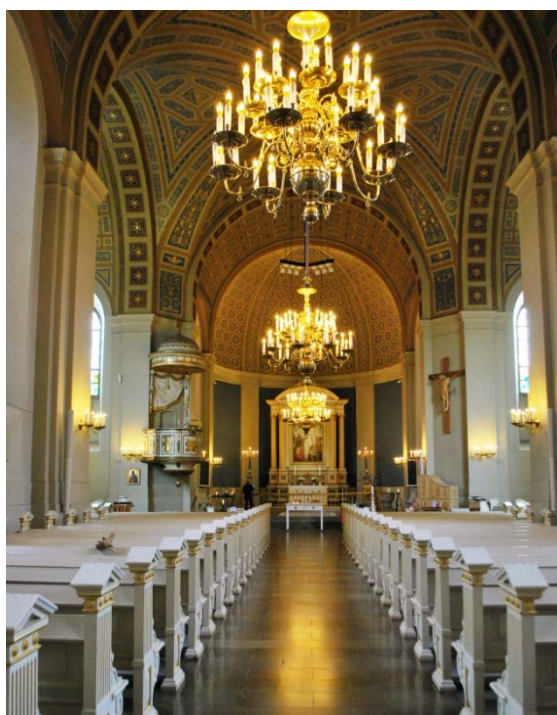
Långhusvinden är begränsat tillgänglig för inspektion p.g.a. den mycket låga höjden mellan yttertak, hanband och långhusets tunnvalv. Takstommen utgår från en svensk takstol snedstöttad med dubbla stödben, som går till tassar som vilar på murkrönen. Takkonstruktionen är lagad och förstärkt vid ett stort antal tillfällen.

Kyrkorummet

Från vapenhuset kommer man in under orgelläktaren. Den vilar på fyra doriska pelare och pilastrar, vars släta skaft står på sandstenspostament. Bjälkverket är synligt på

undersidan. Läktarbarriären består av tre vitmålade fält, åtskilda av pilastrar prydda med förgyllda lyror, mellan förkroppade listverk. I det mittersta fältet är orgelns ryggpositiv infällt. Längst ned i långhuset finns ett stort kyrktorg med lös möblering.

Långhuset [2] inkl. utrymmet ovan orgelläktaren bärs av ett tunnvalv, som förenas med korsarmarnas tunnvalv i korsmittens kryssvalv. Valvens gördelbågar vilar på tresprångiga pilastrar. Mellan dessa löper rundbågar som omfattning till ytterväggarnas fönster. Valven är täckta av målningar i nyrenässans, skapade av Svante Thulin i oljefärg blandad med vax. Den bakersta travéen ovan orgelläktaren är gråblåmålad, medan övriga är indelade i olikfärgade fält. I fältens mitt finns virvelrosetter, blommor, akroterier och rankor. Valvbågarnas undersidor är ömsom prydda med fält med blommor, ömsom med guldfärgade, slingrande friser med blommor.

[2]: Långhuset mot koret

[3]: Södra korsarmen med sidoläktare

Kyrkorummets väggar är färgade i en bruten vit nyans. Fönstren är försedda med blyinfattade glasmålningar av Hugo Gehlin (1938-39), Martin Emond (1953), Erik Olson (1965) och Emil Johansson-Thor, som bl.a. visar scener ur Nya Testamentet. Under varje fönster sitter en stentavla med förgyllda bibelcitater. Golven täcks av gråa och röda kalkstensplattor i halvstenförband, på vilka den öppna bänkinredningen är placerad. Mot koret har fyra bänkrader ersatts av stolar, ställda kring ett fristående altarbord i vitlaserat trä. I sydöstra hörnet finns piano och kororgel, och därovan hänger ett sentida väggkrucifix. Predikstolen är fästad till kryssvalvets nordöstra hörnpelare.

I korsarmarnas ändar finns varsin läktare [3], som bärs av kannelerade doriska pelare

på gråmålade träpostament. Entablementet har en framskjutande kornisch och pryds av triglyfer på frisen. Räckets består av fyrsidiga mäklare med mellanliggande balustrar, som bär en förgylld ovanliggare. På mäklarna står stora, blåmålade järnkandelabrar. Läktarnas gradängformade ovansidor är täckta med brunmålade bräder. Utrymmena under läktarna består av mot norr toalett och förrum, mot söder förrum och förråd. Från förrummen finns dörrar som gömmer spiraltrappor av stål till läktarna.

Koret, tre steg upphöjt relativt långhuset med en trappa av kalksten, har golv av kalksten och brutet vita väggar. Det täcks av ett tunnvalv med samma slags målningsdekor som i långhusvalvet. Centralt i koret står altaranordningen, och i sydvästra hörnet dopfunten framför ett dopaltare. Det är uppbyggt av trä med en toppskiva av kalksten. Koret avslutas av en absid, vars väggar är målade i gråblått och avdelade av pilastrar. Hjälmaket är dekormålat med hexagonformade fält i kapporna, och blåa bladfriser längs ribborna. I hexagonernas mitt finns gula blommor. Från koret leder passager i muren till sidoutbyggnaderna, mot norr sakristia och mot söder vaktmästeri/förråd, bakom fyllningsdörrar med fransk indelning. I den norra passagen finns ett förråd och en nedgång till en källare, där en toalett har inretts åt prästen. I södra passagen finns på motsvarande vis ett förråd, och på östra sidan en gravhäll infälld i väggen.

Sakristian har golv av ekparkett, gråmålade väggar och ett kryssvälvt, vitmålat tak. Från sakristian leder en smal, lång och rak kalkstenstrappa upp till predikstolen. På västra sidan finns ett series pastorum målat direkt på väggen. Vaktmästeriet är likartat utformat, fränsett att golvet är av kalksten. Förvaringen är inbyggd bakom gråvita spegeldörrar. Från sidoutbyggnaderna finns varsin ytterdörr ut mot Kyrkparken.

Inredning och inventarier

Huvudaltaret i trä från 1883 är ritat av Ove Petersen.

Äldre altaranordning från 1836, ritad av arkitekt Carl Gustaf Blom Carlsson och utförd av bildhuggare Axel Magnus Fahlcrantz, förvaras på södra sidoläktaren. Anordningen består av ett vitmålat blockaltare med förgyllda detaljer, däribland volutformade hörnkonsoler som bär altarskivan. På denna står ett förgyllt kors med törnekrona och svepduk. Altaret flankeras av två vitmålade facklor med lejonassas och förgyllda detaljer.

Altaruppsatsen [4] i trä från 1883 är ritad av Ove Petersen. Nederst finns på ömse sidor om altartavlan gråmålade dubbla postament, på vilka står korintiska kolonner. Dessa bär upp en bruten fronton prydd med bl.a. förgyllda lister, tandsnitt, änglahuvuden och i mitten Treenighetens strålande triangel. Gavelfältet kröns av ett klöverbladskors. Uppsatsens centralmotiv utgörs av en oljemålning av den danske konstnären Carl Bloch (1834-1890), som föreställer Christus Consolator med uppsträckta händer.

[4]: Altaruppsats

[5]: Predikstol

Altarringen från 1883 är gestaltad av O Petersen. Den består av en rundad barriär med tunna ståndare mellan hand- och knäfall, båda klädda med gul plysch. Altarringen avslutas på båda sidor av gråmålade postament, på vilka står höga kandelabrar.

Dopfunten från 1100-talet är tillverkad i sandsten av en okänd mästare. Funten har stått i en privatträdgård innan den kom till kyrkan, och tros ursprungligen komma från någon landsortskyrka i Landskronas närhet. Enligt Lars Tynell liknar foten, en attisk bas prydd med rundstav och vädurshuvuden, foten till dopfunten i Stenestad. Cuppan är skålformig med kring kanten en fris av kors och akantusrankor.

Predikstolen [5] från 1836 i vitmålat trä är ritad av C G Blom Carlsson och utförd av bildhuggare A M Fahlcrantz. Den är samkomponerad med deras altaranordning (se ovan) och orgelfasaden i empirestil. Korgen är rundad med raka, utskjutande sidopartier och avslutas nedåt av en mussla med en pinjekotte. Korgens fält, åtskilda av rankor, är prydda med förgyllda bilder. De större föreställer ett kors och lagtavlor, ett torn och en duva och en kalk. På överliggaren finns ett bevingat änglahuvud. Över predikstolen hänger ett ljudtak dekorerat med kymation, tandsnitt, fransar och blommor, och på undersidan en strålkran. Ljudtaket avslutas av en korskrönt kupol. Från baldakinen hänger ett veckat draperi av trä med förgyllda fransar.

Bänkinredningen från 1883 är ritad av O Petersen. Den är placerad fritt på kalkstengolvet sedan 1976-81, då den även fick sin nuvarande färgsättning i vitt med förgyllda

dekorer. De öppna bänkarna har ryggar av ramverkstyp. Sitsarna är av hela brädor och försedda med grå dynor. Gavlarna är rikt profilerade med underst en profilerad sockel, däröver en fyllning med diamantrusticering och ett kannelerat skaft avslutat med en fronton. Sitsarna bärs av volutformade konsoler.

Orgeln är byggd 1960 av D A Flentrop i Holland. Den har 53 stämmor fördelade på 4 manualer och pedal. Spelbordet är vänt från åhörarna. I läktarbarriären finns integrerat ett ryggpositiv med fem pipfält med lådliknande omramning. *Orgelfasaden* i empirestil från 1831 är ritad av C G Blom Carlsson och utförd av bildhuggare A M Fahlcrantz. Den vitmålade fasaden är uppbyggd med i mitten ett rundbågigt pipfält flankerat av joniska pilastrar, som bär ett förkroppat listverk. På ömse sidor finns först två mindre raka fält, ytterst varsitt piptorn. På kornischen står ett överstycke med pipor, inramade av voluter och ett förgyllt listverk krönt av en lyra och basuner.

Kororgeln i ek är byggd 1975 av Mårtenssons orgelfabrik i Lund. Den har 5 stämmor.

Kyrkklockorna av malm är fyra till antalet. I södra tornet finns *lillklockan* från 1400-talet, gjuten av Jakob Jode och dekorerad med inskription och figurer. Där hänger också *storklockan*, omgjuten 1725 och prydd med inskription och bårder. I norra tornet finns två *mellanklockor*. Den ena är omgjuten 1783 och 1855 av Maria Wetterholtz i Malmö resp Løw&son i Köpenhamn, och pryds av inskription och evangelisterna. Den andra är omgjuten 1904 men ursprungligen nog från 1400-talet, och smyckad med text och en Kristusframställning. *Klockspelet* från 1967 hänger i norra tornet. Det består av 43 klockor i gjuten mässing, tillverkade av Gösta Bergholtz i Sigtuna.

Övrigt

Gravhäll i kalksten från 1731, rest till minne av prosten Petrus Qviding. Hällen är det enda bevarade gravminnet från St Johannes Baptistae.

Series pastorum, av okänd ålder i jugendstil, målad på väggen i sakristian. Tavlan redovisar församlingens kyrkoherdar från 1421 och framåt.

Ljuskronor av mässing från 1625 resp 1600-talets senare del, överflyttade från den rivna medeltidskyrkan. Ljuskronorna hänger i koret.

Kyrkotomten

Sedan uppförandet av S:t Johannes Baptistae har det funnits många olika kyrkogårdar för de boende i Landskrona. För de som hade råd var det under lång tid populärt att bli begravd inne i kyrkan. Detta gravskick förbjöds 1783 av bl.a. sanitära skäl. När

medeltidskyrkan revs försvann därför de flesta gravminnena. Det sista kända minnet förvaras i Sofia Albertina (se under Inventarier). Vid uppförandet av Sofia Albertina planerades för en kyrkogård intill kyrkan, men den kom aldrig att färdigställas. Under byggtiden användes istället Hospitalskyrkogården, Wipperlingske eller landsbygdens kyrkogårdar för begravning. Till sist beslutades att anlägga en ny begravningsplats utanför staden. Den invigdes 1802 och är idag känd som Gamla begravningsplatsen. Den är inte aktiv utan vårdas som kulturpark. På området står flera stenar kvar, presenterade tillsammans med en kort personhistoria om de avlidne. När den Gamla begravningsplatsen inte längre gick att utvidga, beslutade man vid slutet av 1870-talet att anlägga en stor begravningsplats norr om staden, nuvarande Landskrona kyrkogård. På denna ligger St Johannes kyrka, ritad av Eiler Graebe 1961.

Beskrivning

Sofia Albertina saknar begravningsplats i anslutning till kyrkobyggnaden. Kyrkotomten, den s.k. Kyrkparken, är beskriven under ”Kyrkomiljön”.

Kulturhistorisk karaktärisering för Sofia Albertina kyrkoanläggning

Sofia Albertina kyrka ligger i södra delen av Landskronas centrum, nedanför resterna av den ursprungliga stadens ovanligt rätlinjiga medeltida kvarter. Sofia Albertina är hjärtat i den s.k. Nya staden, som började anläggas vid 1700-talets mitt av försvarstekniska skäl. Projektet sjösattes bara delvis, men i kyrkans närområde finns mycket av det som byggdes kvar, såsom Adolf Fredriks Kasern, Gamla Kassen och torgrummet väster om kyrkan, idag Jönsaplan. Bebyggelsen runt kyrkan är disparat från olika tider, av ömsom enklare, ömsom mer formell karaktär. De äldsta stenhusen i området visar på en för Landskrona unik utveckling, eftersom övriga skånska städer under 1700-talet byggdes ut i trä eller korsvirke. Bland de nyare tillskotten märks Landskronas stadshus vid hamnbassängen, en rest från den kanal som fram till 1860 flöt norr om kyrkan.

Kyrkparken runt Sofia Albertina anknyter i stora delar till 1700-talets och Hårlemans stadsplan, med rätlinjigt gatunät, stora torg och kullerstenssatta gator kantade av träd. Hårleman var alltid mån om de sammanhang, där hans byggnader skulle fogas in. Han eftersträvade en helhetssyn på byggnad och park, där stadsbilden prioriterades framför kravet på arkitektonisk tidsenlighet. Kyrkparken fick en strikt plan med gräsmattor, trädrader och grusade gångar fram till kyrkans entréer. Parken idag har dock inte helt den gestaltning Hårleman avsåg; den är öppen mot omgivningen istället för att ligga bakom en mur, vilket ger miljön en helt annan karaktär. Kvartersstrukturen har delvis

luckrats upp genom att vägen i söder ersatts av en gc- väg. I planerna för Nya staden var tomterna kring Jönsaplan avsatta för ståtliga byggnader, som aldrig kom att uppföras. Sedan Ventrafiken flyttats från torget används Jönsaplan mycket begränsat. Terminalen står kvar, och det storskaliga torget används mest till parkering. Kyrkan saknar således en värdig inramning mot entréfasaden i väster, som kan ge det vackra samspel mellan torg och kyrka som Hårleman avsåg.

Carl Hårleman räknas som en av Sveriges genom tiderna främsta arkitekter. Sofia Albertina är den enda av hans kyrkor som uppfördes, vid sidan om den vid Övedskloster slott. Båda kyrkorna är isolerade exempel på tidig gustaviansk arkitektur av högsta arkitektoniska klass, från en tid då det skånska kyrkobyggandet var ytterst begränsat. Sofia Albertinas höga arkitekturhistoriska värden ligger framför allt i dess oförändrade exteriör. Dess representativa uttryck är unikt både för sin tid och för sitt sammanhang. Fasadernas särprägel kommer från det handslagna teglet, koppartaket och de tre portalerna med sina originaldörrar. Exteriören är stram och självklar, med utsmyckningen begränsad till pilastrar, enkla rusticeringar och några rokokopräglade kartuscher. Arkitekturen är influerad av italiensk barock och förmodligen av Tessins barockklassicistiska Fredrikskyrkan. Den nyklassicistiska grundplanen med symmetri och axialitet hade Hårleman utprovat sedan tidigare, allra först som kopparstick för Hallingebergs kyrka. Det ursprungliga kyrkorummets rymd och proportioner finns bevarade, likt trätunnvalvet som introducerades av bl.a. Hårleman. Till kyrkans arkitektoniska värden hör även det fint proportionerade trapphuset i det norra tornet.

Kyrkans byggnadsprocess pågick ända till invigningen 1816. Efter Hårlemans död 1753 rationaliserades med tiden vissa av hans drag bort; bl.a. reducerades fasaddekoren och lökkupolerna ersattes med enklare, klockliknande huvar, som var vanliga under 1700-talets sista kvartal. Den vattensjuka marken och det otäta taket vållade direkt problem, och utgör ännu ett hot mot kyrkans bevarande. Grundläggningen på sand som varit havsbotten ger risk för kapillärt uppstigande saltvatten och vittring av murverket. Taken har lagats i flera omgångar, och är idag ett lapptäcke av plåtar från olika tider.

Hårlemans enkla och odecorerade kyrkorum utplånades vid Ove Petersens hårdhänta restaurering på 1800-talet. Putsen knackades då ner, och valv och väggar dekorerades av Svante Thulin, en av de mest framträdande dekorationsmålarna vid sekelskiftet 1800- 1900. Väggarnas lisener gjordes om till listverk och pilastrar. Sedan dess har gjorts flera interiöra ombyggnader, där den ursprungliga nyklassicismen blandats upp med olika stilar. Golvmaterialen har ersatts av enhetlig kalksten, och i fönstren har satts in glasmålningar, som främst brukar förknippas med det gotiska kyrkorummet. För att dessa ska träda fram så har Thulins väggdecorer målats över i enhetligt grått, vilket bidragit till ett mörkare kyrkorum än vad som ursprungligen avsågs. De erkända

konstnärerna Gehlin, Emond och Olson har även gjort glasmålningar åt St:a Maria kyrka i Helsingborg. Sammantaget ger interiören idag ett något splittrat intryck, som bryter mot exteriörens stramhet. Kyrkorummet ger samtidigt en pedagogisk bild av olika tiders restaureringsideal, som inte alltid präglats av varsamhet.

I den ursprungliga inredningen har både orgelfasaden, den äldre altaranordningen och predikstolen höga kulturhistoriska värden. De är ritade av Carl Gustaf Blom Carlsson, som inom kyrkans verksamhet gjort sig känd för sina orgelfasader, och sin tids främste bildhuggare Axel Magnus Fahlcrantz. Altarets gyllene kors med svepduk och törnekrona blev vanligt under den nyklassicistiska perioden. De tre inventarierna är fint samkomponerade i sträng empirestil. Den tidstypiska bänkinredningen från 1880-talet av Ove Petersen har sedan 1970-talet ommålats, så att dess vita och förgyllda toner står i samklang med den äldre inredningen. Petersen har även gjort altaruppupsatsen, vars tavla är målad av Carl Bloch. Hans storformiga kompositioner var mycket uppskattade vid slutet av 1800-talet. Där man inte hade råd med en äkta Bloch beställde man gärna en kopia, t.ex. i Torrlösa kyrka som har samma altarmålning som Sofia Albertina. Motivet Christus Consolator har en positiv ton; till skillnad från många andra konstnärer, har Bloch undvikit korsfästelsen och avbildat Jesus som icke lidande. Från tidigt 1900-tal märks det ovanliga series pastorum, målat direkt på sakristiaväggen. Bland kyrkans kulturhistoriskt intressanta föremål ska till sist nämnas de, som kommer från tiden före kyrkans uppförande. Dit hör den romanska dopfunten, som först kan ha stått i någon landsortskyrka, och epitafiet över prosten Petrus Qviding. Från den gamla kyrkan kommer även två mässingskronor, och fyra kyrkklockor från olika tider. Dessa kompletteras av det flitigt använda klockspelet från 1967.

Rekommendationer

- Kyrkparken och kyrkans omgivningar speglar genom sin stadsplan projektet Nya staden. I framtida planering bör verkas för, att stärka rummet mellan kyrka och Jönsaplan, så att kyrkan får en värdigare inramning i väster.
- Kyrkans främsta värden ligger i den oförändrade exteriören. Både grund, murverk och tak är känsliga konstruktioner, vilket kräver stor medvetenhet vid förvaltningen. Alla framtida ingrepp kräver kunskap om och respekt för dessa värden, och att rätt material och traditionella, varsamma metoder används.
- Interiört består kyrkans värden främst i kyrkorummets proportioner och rymd, som ska beaktas vid framtida tillägg. Thulins takmålningar bör värnas som ett värdefullt tillägg för sin tids ideal.
- Bland kyrkans inventarier bör predikstolen, orgelfasaden och den äldre altaranordningen, liksom altaruppupsatsen med Blochs altartavla, värnas speciellt.

Skydd m.m.

Kyrkan skyddas som kyrkligt kulturminne enl. 4 kap. kulturmiljölagen. Kyrkan ligger inom riksintresse- för kulturmiljövården Landskrona [M26] och inom riksintresse för Kust och Skärgård Kustzonen. Landskrona är även utpekad som en särskilt värdefull kulturmiljö av Länsstyrelsen.

Källor och litteratur

Centrumanalys, Jönsaplans plats i Landskrona stad, Landskrona stad, 2010-04-12

Kulturvården 2000:2, <http://www.sfv.se/sv/bygg-pa-kunskap/tidningen-kulturvarden/artiklar-i-sin-helhet/2000/20002/>, temanummer om Carl Hårleman

Skåne, Landskapets kyrkor, red. Markus Dahlberg, RAÄ, (utkast) opublicerad 2012

Sockenkyrkorna – kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet, 2008

Underhållsplan för Sofia Albertina kyrka 2009-11-13, Wikerstål Arkitekter AB (2009), Helsingborg

<http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>, hämtad 2015-04-28

<http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/search.html>, hämtad 2015-04-28

<http://www.lansstyrelsen.se/skane/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/landskapsvard/kulturmiljoprogram/sarskilt-vardefulla-kulturmiljoer-i-skane/landskrona/Pages/Landskrona.aspx>, hämtad 2015-05-22

http://www.raa.se/publicerat/varia2012_17.pdf, hämtad 2015-05-22

Intervju med representanter från Landskrona församling, möte 2015-06-03

Övriga uppgifter

Denna rapport, en kulturhistorisk karakteristik och bedömning av Sofia Albertina kyrka, Rönnebergs kontrakt, har upprättats av:

Karl Johan Kember (handläggare),

Arkitekt SAR/MSA, Certifierad sakkunnig avseende kulturvården,

JAIS arkitekter AB, Sundstorget 3, 251 21 Helsingborg, 042-14 92 30, www.jais.se

Inventeringsdatum: 2015-05-11

Färdigställd rapport: 2015-06-26